

Η ενδυνάμωση ως αποτέλεσμα συμμετοχής και μάθησης στην κοινότητα

Μιγάλης Φωτιάδης¹, Αλέξανδρος Γεωργόπουλος²,

1. Εκπαιδευτικός-Υποψήφιος Διδάκτορας Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσ/νίκης
mfotiadis@sch.gr
2. Καθηγητής-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ageorgop@nured.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εστιάζει στο στοιχείο της ενδυνάμωσης, ιδιαίτερα εκείνης που συμβαίνει σε ατομικό επίπεδο. Η ενδυνάμωση ως αποτέλεσμα διαδικασιών όπως η συμμετοχή και η μάθηση στην κοινότητα μπορεί να οδηγήσει σε δέσμευση για δράση και αλλαγή. Η σύνδεση της ατομικής με την κοινοτική ενδυνάμωση, ως αμφίδρομη και ανατροφοδοτούμενη διαδικασία εξετάζεται στο πλαίσιο αυτό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκφορά-διατύπωση δημόσιου λόγου από άτομα που ο κοινωνικός περίγυρος θεωρεί αδύναμα. Η περίπτωση που ερευνάται αφορά σε μικρή κοινότητα, τα μέλη της οποίας συμμετείχαν σε συλλογική δράση με σκοπό την αντιμετώπιση περιβαλλοντικού προβλήματος. Η γνώση που αποκτά η κοινότητα αναπτύσσεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Παρατίθεται τμήμα της έρευνας που εστιάζει στην ατομική ενδυνάμωση.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Δια βίου Μάθηση-Εκπαίδευση Ενηλίκων

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ενδυνάμωση, διαχείριση αποβλήτων, μάθηση στην κοινότητα, παρρησία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη και η διαχείριση των περιβαλλοντικών προβλημάτων αναδεικνύει συνήθως τα πραγματικά τους αίτια, τα οποία συνδέονται άμεσα με οικονομικές και τελικά, πολιτικές επιλογές. Τα προβλήματα αυτά, καθώς και η πιθανή επίλυσή τους, σχετίζονται με τα συστήματα αξιών που υιοθετούν οι εκάστοτε κοινωνικές ομάδες. Η άνιση κατανομή του φορτίου της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, ως αποτέλεσμα των προβλημάτων, εγείρει ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Από αυτή την άποψη, η δομή της κοινωνικής οργάνωσης για την αποκατάσταση της υποβάθμισης απαιτεί θεμελιώδη κοινωνική αλλαγή και ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων.

Ένα από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα για τη χώρα μας αποτελεί αυτό της διαχείρισης των στερεών αποβλήτων (Tsekos & Matthopoulos, 2008). Έρευνα σχετικά με τη στάση των πολιτών απέναντι στο πρόβλημα έδειξε ότι ανεξάρτητα από το γένος, την ηλικία, την καταγωγή, ή το επίπεδο εκπαίδευσης, οι Έλληνες πολίτες φαίνεται να έχουν ανάγκη συστηματικής πληροφόρησης (Dimitriou et al., 2005). Ωστόσο, σημειώνεται ότι μόνο η επαρκής γνώση δεν αποτελεί ικανή συνθήκη για τη διαμόρφωση θετικών στάσεων, αφού σε κάποιες περιπτώσεις, συνδυάζεται με ουδέτερες ή αρνητικές στάσεις. Το ίδιο επιβεβαιώνουν και κάποιοι εθελοντές, που παρότι αναπτύσσουν φιλοπεριβαλλοντική δράση, δεν έχουν αναπτύξει

ιδιαίτερα τις γνώσεις τους σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα (Liarakou et al., 2011).

Σε περιπτώσεις όπου το πρόβλημα επηρεάζει άμεσα κοινότητες, όπως π.χ. αυτές που βρίσκονται δίπλα σε χωματερές, οι κάτοικοι κινητοποιούνται, ενημερώνονται και αναλαμβάνουν δράση¹. Οι ομάδες συμμετοχής έχουν κοινά χαρακτηριστικά, όπως η έκφραση ανησυχιών για τον ορατό κίνδυνο για την υγεία τους και την κοινότητά τους. Τα προβλήματα που συνήθως επικαλούνται είναι οι τοξικές ουσίες που προέρχονται από τις χωματερές, η ρύπανση του αέρα και η μόλυνση των νερών. Η σχετική περιβαλλοντική δράση που αναπτύσσεται εξελίσσεται συχνά σε: «ένα κυρίαρχο πάθος για τις ζωές των συμμετεχόντων» (Freudenberg & Steinsapir, 1991:237).

Οι συμμετέχοντες σε παρόμοιες δράσεις είναι συνήθως ενήλικες και τα χαρακτηριστικά των διαδικασιών οργάνωσης της δράσης τους περιλαμβάνουν σε μεγάλο βαθμό στοιχεία από τη μη τυπική περιβαλλοντική εκπαίδευση ή και από την περιβαλλοντική εκπαίδευση ενηλίκων. Οι Scott & Gough (2008:82) παρομοιάζουν την περιβαλλοντική εκπαίδευση (Π.Ε.) με «μια μεγάλη εκκλησία, της οποίας το εκκλησίασμα και οι ιερείς αντιπροσωπεύουν τις πολλές διαφορετικές όψεις της περιβαλλοντικής μάθησης (environmental learning)». Η πανσπερμία αυτή σηματοδοτεί τη μάθηση η οποία μπορεί να είναι το αποτέλεσμα π.χ. προγραμμάτων τυπικής ή μη τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε σχολεία και κοινότητες, ή καθορισμένων παρεμβάσεων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και δευτερογενούς (incidental) μάθησης στην οποία δεν εμπλέκεται εκπαιδευτής. Η μη τυπική Π.Ε. διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση περιβαλλοντικού εγγραμματισμού για ολόκληρο τον πληθυσμό προσεγγίζοντας διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες και προσφέροντας ευκαιρίες για δράση. Η Π.Ε. ενηλίκων, από την άλλη, μπορεί να εστιάζει στην κοινότητα όταν είναι προσανατολισμένη στην ανάληψη δράσης ή στην επίλυση προβλημάτων της κοινότητας. Από τις διαφορετικές προσεγγίσεις της Π.Ε. ενηλίκων, αυτή της ριζοσπαστικής-κριτικής θεωρείται από τους Φλογαΐτη κ.ά. (2013) ως η καταλληλότερη καθώς προσανατολίζεται στην ενδυνάμωση του πολίτη, έτσι ώστε να είναι σε θέση να διερευνά τις ανάγκες της κοινότητας, και να αναλύει και να κατανοεί τα πραγματικά αίτια των προβλημάτων. Σε τελική ανάλυση η θεωρία της ενδυνάμωσης είναι μια προσπάθεια για παροχή ενός εννοιολογικού πλαισίου κατανόησης των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων που συνδέονται με την αδιάκοπη μάχη που δίνουμε για να φέρουμε τη ζωή μας, τους οργανισμούς και τις κοινότητες πιο κοντά στα ιδανικά μας. Όσο πλησιέστερη είναι η αντιστοιχία μεταξύ των στόχων, της αίσθησης επίτευξής τους και της επιτυχίας των σχετικών προσπαθειών, τόσο περισσότερο πλησιάζουμε στην ενδυνάμωση.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ως βασική ερευνητική μέθοδος έχει εφαρμοστεί η βιογραφική προσέγγιση. Σύμφωνα με τον Πανταζή (2004: 45) πρόκειται για κάτι περισσότερο από μία μέθοδο, που επιχειρεί να προσεγγίσει την ουσία του συνόλου της ζωής του ατόμου, μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών του σχέσεων. Παράλληλα, ενδιαφέρεται για τη διερεύνηση των ψυχοκοινωνικών φαινομένων από τη σκοπιά των δρώντων υποκειμένων, μέσω της συμμετοχής στην κατανόηση της ζωής τους. Η δειγματοληψία και η αντιπροσωπευτικότητα έγινε με ποιοτικά κριτήρια και ήταν σκόπιμη, όχι τυχαία. Ως

¹ Ο Γεωργόπουλος (2014:250) τους χαρακτηρίζει ως «άτομα που παλεύουν να απελευθερωθούν γινόμενα πολιτικά υποκείμενα, δρώντα προς την κατεύθυνση της επίλυσης προβλήματος ή αλλαγής των συνθηκών που το δημιούργησαν»

μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκαν οι μη δομημένες συνεντεύξεις σε βάθος. Το παραγόμενο υλικό αποτελείται κυρίως από αφηγήσεις ζωής (life stories) (Ναυρίδης, 1994). Η προηγούμενη μέθοδος συνδυάζεται με στοιχεία της μεθόδου της προφορικής ιστορίας, η οποία, σύμφωνα με τον Thompson (2002:31) μπορεί «...να δώσει πάλι μια κεντρική θέση στους ανθρώπους που δημιούργησαν και βίωσαν την ιστορία». Στην αρχική της φάση, αλλά και σε παράλληλο χρόνο, η έρευνα συμπεριέλαβε μελέτη πρωτογενών πηγών-τεκμηρίων, όπως επίσημα έγγραφα (επιστολές σε υπηρεσίες, πρακτικό συλλόγου), ανεπίσημα έγγραφα (ανακοινώσεις, καταγγελίες) και οπτικοακουστικό υλικό (φωτογραφίες, βίντεο). Ο συνδυασμός των συνεντεύξεων με τα τεκμήρια αυτά παρέχει πληρέστερη εικόνα απ' ό,τι η χρήση μόνο μιας πηγής. Στο παραγόμενο υλικό και τα τεκμήρια έγινε ανάλυση λόγου (Potter & Wetherell, 2009).

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σε μικρή απόσταση από το χωριό Καταφύγι της Ικαρίας, για πενήντα χρόνια περίπου καίγονταν τα σκουπίδια του παρακείμενου Δήμου. Οι κάτοικοι του χωριού, μετά από άκαρπες διαπραγματεύσεις με φορείς (Δήμος, Επαρχείο, Νομαρχία, Περιφέρεια κ.λ.π.) κατέλαβαν την είσοδο της χωματερής, μην επιτρέποντας τη μεταφορά των σκουπιδιών σε αυτή. Μετά από μεγάλο διάστημα διαδοχικών κινητοποιήσεων και διοικητική απόφαση της Περιφέρειας Β. Αιγαίου η χωματερή έκλεισε. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διεργασίες οργάνωσης της κοινότητας προς την κατεύθυνση επίλυσης του προβλήματος. Μεγάλο τμήμα των συμμετεχόντων αποτελείται από ανθρώπους που έχουν λάβει τη βασική εκπαίδευση, αρκετοί μόνο την πρωτοβάθμια, ενώ κάποιοι άλλοι δεν την ολοκλήρωσαν. Η Π.Ε. φαίνεται και εδώ να είναι παρούσα με τη μορφή που περιγράψαμε προηγουμένως (Scott και Gough, 2008). Η διαδικασία της μάθησης αναπτύσσεται σε διαφορετικά επίπεδα και με παράλληλους στόχους. Σε πρώτο επίπεδο η ενημέρωση-πληροφόρηση της κοινότητας για τους κινδύνους από τα παράγωγα της καύσης των απορριμμάτων που πριν ήταν εξαιρετικά ελλειμματική...

-Δήμητρα²: Καλά εντάξει άμα μου λέγαν και μένα για διοξίνες γελούσα γιατί δεν ήξερα τι είναι. Εμένα με ένοιαζε αυτό, ο καπνός που ήτανε μες στο σπίτι μου. Τώρα άμα μου 'λεγες για διοξίνη μαθέ... Μετά όμως ξέρεις ότι τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα, δεν είναι μόνο η κάπνα και η ιστορία ξεκινάει πιο δυναμικά ύστερα.

-Δήμητρα.: Να φανταστείς ότι εγώ τα πλαστικά τά'καιγα στο τζάκι. Πλαστικά, ό,τι καιγόταν το 'καιγα. Πού να φανταστώ εγώ η διοξίνη και η μ...κία... Τώρα που τόμαθα μακάρι να μην είναι αργά....

...ξεκινά και αναπτύσσεται μέσω ενημερώσεων από ειδικούς επιστήμονες στην αίθουσα του σχολείου του χωριού, που έχει κλείσει από χρόνια. Τα ζητήματα που τίθενται από την κοινότητα αφορούν, εκτός από τις επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία, το φυσικό περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά. Επιπρόσθετα, παρέχονται επεξεργασμένες πληροφορίες από το διαδίκτυο, σε συνεργασία με ειδικούς όπως π.χ. ενημέρωση από καθηγητές πανεπιστημίων.

-Δημήτρης³: ...Δηλαδή κάναμε αρκετές ενημερωτικές κουβέντες με ειδικούς να κατανοήσει ο κόσμος πρώτα πρώτα τι του συμβαίνει γιατί μέχρι τότες δυσφορούσε ο

² Η Δήμητρα (55), απόφοιτη Γυμνασίου, έχει παντρευτεί μικρή και ζει με τον άντρα της το Νίκο (61), που είναι κτηνοτρόφος, στο Καταφύγι.

³ Ο Δημήτρης (67) είναι συνταξιούχος που ήρθε με τη γυναίκα του να ζήσει στο χωριό της καταγωγής του. Από τους «ηγέτες» της ιστορίας, με μεγάλη εμπειρία στο συνδικαλιστικό και κοινωνικό κίνημα.

κόσμος, αλλά χωρίς να έχει και τη γνώση «τι είναι αυτό που εισπνέω, τι είναι αυτό που εισπνέουν τα ζώα, ποιες είναι οι συνέπειες από αυτή την ιστορία». Ο κόσμος έκανε δεκάδες ερωτήσεις για να μάθει τι σημαίνουν αυτά.

Οι πληροφορίες περιλαμβάνουν και νομικές συμβουλές από ειδικούς στην περιβαλλοντική νομοθεσία, έτσι ώστε η γνώση σε βάθος των σχετικών θεμάτων αλλά και των συνεπειών των σχετιζόμενων με αυτά συμπεριφορών, καθώς και η ομότροπη προσωπική επένδυση και εν τέλει δέσμευση να συνιστούν μια αίσθηση κυριότητας (Hungerford & Volk, 1990: 11) πάνω στο θέμα των απορριμμάτων. Σε δεύτερο επίπεδο, αυτό που συμβαίνει είναι η μάθηση-εμπέδωση της ίδιας της διαδικασίας οργάνωσης, όπου η συμμετοχή είναι ισότιμη, οι διαδικασίες ανοιχτές για όλους και οι αποφάσεις λαμβάνονται με απόλυτα δημοκρατικό τρόπο.

-Μιχάλης (ερευνητής) : Πού το μαθαίνουμε αυτό; [εννοώ τη συλλογικότητα]

-Νίκος(σύζυγος της Δήμητρας): Δεν το μαθαίνεις στο σχολείο. Η ζωή στο μαθαίνει. Ο αγώνας και κάθε άλλο αυτό...Να συνεννοείσαι με τον κόσμο, νάσαστε οργανωμένοι όλοι μαζί, μεγάλη δουλειά!

-Νίκη⁴: Αυτή τη διαδικασία [με έμφαση-χτυπάει τα χέρια] εγώ τόσο κοντά δεν την είχα ξαναζήσει. Είχα διαβάσει κι εγώ γι αυτήν, αλλά δεν την είχα ξαναδεί. Ήταν ένα φοβερό σχολείο αυτό για μένα. Κι από κει νομίζω ότι έχω... δεν μπορώ να πω ότι είμαι τέλεια, αλλά έχω μάθει λίγο καλύτερα να λειτουργώ συλλογικά.

Μάλιστα, η κοινωνική μάθηση αυτού του είδους (άτυπη) εμπεδώνεται σε τέτοιο βαθμό και αποτιμάται θετικά, ώστε αντιπαραβάλλεται με την τυπική και διαπιστώνεται η υπεροχή της ή συμπεραίνεται η ελλειμματικότητα (ίσως και αντιδραστικότητα) του σχολείου σε σχέση με τα ζητήματα αυτά

Δήμητρα: Αυτά τα μαθαίνει ο ένας με τον άλλονε. Στο χωριό ξέρουμε να κουβεντιάζομε, να βλέπομε τα προβλήματά μας...είμαστε όλοι μαζί. Στο σχολείο δεν το μαθαίνεις ποτέ. Εκεί δεν μαθαίνουν τίποτα. Αντί να κάτσουν τώρα να τους πουν οι καθηγήτριες να φέρουν και τα παιδιά να αγωνιστούνε ξέρεις από το σχολείο, τίποτα. Κοροϊδεύαν και τα δικά μας που ερχότανε στην κατάληψη.

Σε ένα τρίτο επίπεδο οι συμμετέχοντες ενημερώνονται άμεσα για τη δυσλειτουργία των δομών του κράτους (υπηρεσίες, Υπουργεία, κ.λ.π) λόγω των γραφειοκρατικών μηχανισμών.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗΣ

Η έννοια της ενδυνάμωσης συναντάται συχνά στην ψυχολογία, στην εκπαίδευση, στην κοινοτική ανάπτυξη, στα οικονομικά, στα κοινωνικά κινήματα και τις οργανώσεις, και σε ακόμη περισσότερα και διαφορετικά πεδία. Ο Rappaport (1987: 122) ορίζει την ενδυνάμωση ως: «το μηχανισμό με τον οποίο άνθρωποι, οργανώσεις και κοινότητες αποκτούν κυριότητα στη ζωή τους», περιγράφοντάς την ως μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε πολλαπλά κοινωνικά επίπεδα (ατομικό, κοινοτικό, οργάνωσης). Έτσι, όταν η Δήμητρα ζητάει το λόγο για να μιλήσει, σε μια από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις σε μεγάλο δημόσιο χώρο (Μάρτιος 2008), φαίνεται να δρασκελίζει το κατώφλι από το πεδίο της αδυναμίας και του ετεροκαθορισμού στο πεδίο της ενδυνάμωσης, θίγοντας ταυτόχρονα την ανθρωπολογική και περιβαλλοντική φύση του προβλήματος, περιγράφοντας την αλήθεια της με ειλικρίνεια (ίσως και με κάποια υπερβολή) παρόλο που εξωτερικοί παράγοντες δεν την υποχρέωναν να το κάνει, εκτός ίσως από την οργή και αγανάκτηση που ένοιωθε

-Μιχάλης: Τι τους είπες;

⁴ Η Νίκη (28) είναι κοινωνική ανθρωπολόγος. Έχει ζήσει ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας.

-Δήμητρα: *Ε τι να τους πω, τους τα 'πα όλα. Ότι μας πνίζανε τόσα χρόνια με τις διοζίνες, που δεν ξέραμε και τι είναι αυτά, ότι μας έχουνε βάλει να τσακωθούμε με όλους τους άλλους [εννοεί δημότες άλλων δημοτικών διαμερισμάτων, με τους οποίους αντιπαρατέθηκαν], ότι δεν καταλαβαίνουνε πως το πρόβλημα το 'χουνε όλοι μαζί και ότι άμα δε σβήσει η φωτιά θα πεθάνουμε κι εμείς και τα παιδιά μας, ότι δηλητηριάζονται τα ζώα μας και τα χωράφια μας. Τάπα εγώ, αλλά ποιος μ' άκουγε!*

Ο Foucault (2001), δανειζόμενος την αρχαία ελληνική λέξη «παρρησία» αναδεικνύει το ζήτημα της εκφοράς του προσωπικού λόγου ταυτίζοντάς το με την παράθεση της αλήθειας. Τα θέματα για τα οποία κάποιος θεωρεί σημαντικό να πει την αλήθεια μπορεί να περιλαμβάνουν τον κόσμο, τη φύση, την πόλη, τη συμπεριφορά και τον άνθρωπο. Οι πιθανές θετικές επιπτώσεις της παράθεσης της προσωπικής αλήθειας συνήθως αφορούν τους διοικούντες, το άτομο και τελικά την άσκηση της εξουσίας. Ο πολίτης που επιλέγει να μιλήσει ανοιχτά και ειλικρινά είναι ελεύθερος γιατί: «*επιλέγει την αλήθεια και όχι τη σιωπή ή το ψέμα, τον κίνδυνο της ζωής αντί για την ασφάλεια, την κριτική αντί για την κολακεία, το ηθικό χρέος αντί για το προσωπικό του όφελος ή την παθητικότητα και την αδιαφορία*» (σ. 20). Τα χαρακτηριστικά της παρρησίας είναι η Ειλικρίνεια, η Αλήθεια, το Καθήκον και ο Κίνδυνος. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η Δήμητρα μιλά παίρνοντας το ρίσκο να εκθέσει τον εαυτό της σε πιθανές δυσμενείς συνέπειες από μεριάς της εξουσίας ή των διαφωνούντων. Μάλιστα η άρθρωση και εκφορά των συγκεκριμένων σκέψεών της Δήμητρας αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν λάβουμε υπόψιν ότι, αν και συμμετείχε ενεργά και από την πρώτη στιγμή σε όλες τις δραστηριότητες του συλλόγου, η ίδια περιγράφει τον εαυτό της ως «άνθρωπο που κρύβεται», ενώ οι γύρω της το είδαν ως απρόβλεπτο γεγονός, πράγμα που υπογραμμίζει το σημείο τομής/ασυνέχειας στην πορεία της γυναίκας αυτής.

Αναστασία⁵: [Μιλάει για τη Δήμητρα] «*Σαν να τη βλέπω μπροστά μου! Στην πλατεία είχε τόσο κόσμο που δεν χωρούσες ούτε όρθιος. Με σταθερά βήματα, στητή, πιάνει το μικρόφωνο με αποφασιστικότητα και δύναμη και αρχίζει να μιλάει μπροστά σε όλον εκείνο τον κόσμο. Έβγαλε όλη την αγανάκτησή της. Αφού καμιά φορά που έχουμε συνεδρίαση ο Δημήτρης [πρόεδρος του συλλόγου του χωριού] της λέει: θυμάσαι Δήμητρα τι ωραία που τα είπες εκείνη τη φορά; »*

-Μιχάλης: *Να σου πω Δήμητρα, τι σκεφτόσουνά που μιλούσες στο πλήθος;*

-Δήμητρα.: *Εγώ δε μιλάω, είμαι άνθρωπος που κρύβομαι. Αλλά εκεί μίλησα. Για να μιλήσω εγώ πρέπει νάμαι...*

-Νίκος: *Τρόμαξα άμα την είδα (γελάει).*

Όταν η ατομική ενδυνάμωση συμβαίνει στη ζωή ενός ανθρώπου, αρχίζει να πιστεύει ότι είναι ικανός/ή να ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο στη ζωή του/της, αντιλαμβανόμενος/η την κατάσταση στην οποία βρίσκεται και αρχίζει να δρα για τη βελτίωση της ζωής και του περιβάλλοντός του/της (Zimmerman & Rappaport, 1988).

-Γιώργος⁶: *Ήτανε κάποιες μέρες στο χωριό [εννοεί τις μέρες της κατάληψης] που ο κόσμος ζύπναγε και κοιμότανε μαζί. Τρώγανε όλοι μαζί, μαγειρεύανε συλλογικά, συζητάγανε για τα πάντα και ήτανε, δε θυμάμαι ακριβώς πόσες μέρες αυτό το διάστημα, πραγματικά δηλαδή στο χωριό υπήρχε μία κουλτούρα προόδου. Απ' το μέλλον ερχόταν αυτό. Το οποίο βέβαια για αυτούς τους λόγους έδειξε ότι είχε και μεγάλη δύναμη.*

⁵ Η Αναστασία (56) από τα «ηγετικά» στελέχη της ιστορίας, μεγάλωσε και σπούδασε στην Αμερική, ήρθε στην Ικαρία πριν από 25 χρόνια, παντρεύτηκε και ζει στο χωριό.

⁶ Ο Γιώργος (30) είναι εκπαιδευτικός. Συμμετείχε στην ιστορία, έχοντας και το ρόλο του εκπαιδευτή σε κάποιες από τις συνελεύσεις και ενημερώνοντας τους κατοίκους για ζητήματα όπως οι κίνδυνοι από την καύση των αποβλήτων κ.ά., λόγω και των ειδικών γνώσεων που έχει.

Πιθανώς με τον τρόπο αυτό δηλώνεται η ίδρυση μιας σχέσης ανάμεσα στην ατομική ενδυνάμωση και στην κοινοτική τέτοια. Εδώ φαίνεται να συμπλέουν με την άποψη ότι βασικό συστατικό της ενδυνάμωσης είναι η συλλογικότητα για την επίτευξη δεδομένων στόχων (Zimmerman, 1995). Άρα, θεωρείται ως μια εξ ορισμού κοινωνική διεργασία, η οποία συμβαίνει στον καθένα *σε συνάρτηση* με τους άλλους, αφού το άτομο και η κοινότητα είναι θεμελιωδώς συνδεδεμένα και όχι ως μια απλή μηχανική συνάθροιση πολλών ενδυναμωμένων ατόμων (Page & Czuba, 1999). Ο συνδυασμός της ατομικής με τη συλλογική ενδυνάμωση προϋποθέτει την ιδεολογική και θεσμική αλλαγή για την αποτελεσματική συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία. Μέσω μιας τέτοιας διαδικασίας μπορεί να επιτευχθεί η ανάπτυξη της ικανότητας για επίλυση σύνθετων ζητημάτων. Η ατομική ενδυνάμωση μπορεί να οδηγήσει και στην έκφραση της προσωπικής άποψης μέσω του λόγου, πολλές φορές μπροστά σε μεγάλο ακροατήριο, όπως συνέβη στην περίπτωση της Δήμητρας, αλλά και πολλών άλλων που βρισκόμενοι σε διαδικασία ενδυνάμωσης και χωρίς να είναι «ρήτορες» εκφράζονταν «πυκνά» ή «βιωματικά».

-Γιώργος: *Η Δήμητρα του Νίκου. Μία πρόταση μπορεί να έλεγε ο καθένας, αλλά ήταν τόσο πυκνή. Από τα βιώματά τους. Μπορεί να μην είχαν... ούτε ρήτορες να ήταν ούτε τίποτα. Αλλά αυτό το πράγμα ξεκίνησε από το χωριό. Καταλάβαινε ο άλλος ότι εδώ σε παιδί μου με αυτούς τους ανθρώπους θα συζητήσω θα ενωθώ και θα παλέψω για την αλήθεια μου.*

- Βασιλική⁷: *Έβγαιναν κάποιοι που μπορεί να μιλάγανε τα νησιώτικα ή να μην είχαν την ευφράδεια του ρήτορα. Αλλά έβγαιναν επάνω και έλεγαν αυτό που ήθελαν να πουν.*

Η σημασία της εκπαίδευσης ως πόρου στον οποίο ασκείται έλεγχος από τα άτομα στη διαδικασία της κοινοτικής ενδυνάμωσης σημειώνεται σε ένα γνωστό ορισμό που παρέχει το Cornell Empowerment Group (1989:2):

«Η ενδυνάμωση είναι μια σκόπιμη, προοδευτικά συνεχής διαδικασία στο επίκεντρο της τοπικής κοινότητας που περιλαμβάνει αμοιβαίο σεβασμό, κριτικό στοχασμό, φροντίδα και συμμετοχή στην ομάδα, μέσω της οποίας οι άνθρωποι αποκτούν πρόσβαση και ασκούν έλεγχο σε πόρους όπως η πληροφόρηση και οι δεξιότητες που προέρχονται από την εκπαίδευση».

Η Τσαλίκη (2006) συνδέει την έννοια της ενδυνάμωσης με τον παιδαγωγικό λόγο των εκπροσώπων της κριτικής παιδαγωγικής, όπως του Φρέιρε και του Giroux, αναδεικνύοντας το ρόλο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του μετασχηματισμού των αξιών. Μεταξύ των στόχων του παιδαγωγικού ρεύματος αυτού αναφέρεται η ενδυνάμωση για τη δημιουργία της δυνατότητας μετασχηματισμού ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών δομών.

Οι ακολουθούμενες διαδικασίες από την κοινότητα φαίνεται να εμπεριέχουν στοιχεία από την κριτική συνειδητοποίηση, όπως αυτή περιγράφεται από τον Freire (1974). Οι περιγραφές από τους συμμετέχοντες παραπέμπουν σε αυτό που ορίζεται από το γνωστό παιδαγωγό ως μετάβαση σε μια περισσότερο κριτική διαδικασία που προϋποθέτει διάλογο μέσω μιας οριζόντιας σχέσης και που τρέφεται «με αγάπη, ταπεινότητα, ελπίδα, πίστη και εμπιστοσύνη» (σ. 40), σε αντίθεση με τον αντι-διάλογο που περιλαμβάνει καθετοποιημένες σχέσεις και δεν μπορεί να οδηγήσει σε κριτική στάση. Ίσως είναι χρήσιμο να κάνουμε μία διάκριση ανάμεσα στη συμμετοχή στην οργάνωση της κοινότητας, στη συλλογική λήψη των αποφάσεων και τη δράση, που συνιστούν διαδικασίες ενδυνάμωσης. Ο προσλαμβανόμενος από τα υποκείμενα της

⁷ Η Βασιλική (66) είναι η «ξένη» της ιστορίας που ζει στο χωριό περίπου 15 χρόνια. Επέλεξαν με το σύζυγό της το χωριό για διαμονή. Συμμετέχει ενεργά σε όλες τις δραστηριότητες.

κοινότητας έλεγχος της κατάστασης (ίσως με άλλα λόγια η αίσθηση κυριότητας (ownership) που αναφέρεται αλλού (Hungerford, 1991) ως προάγγελος της δράσης προς φιλοπεριβαλλοντική κατεύθυνση) και οι δεξιότητες κινητοποίησης των πόρων (ανθρώπινο δυναμικό, υλικοί πόροι κλπ), όπως και ο πλουραλισμός των απόψεων συνιστούν αποτελέσματα της ενδυνάμωσης, η οποία καλλιεργείται και τελικά αναδύεται από τις διαδικασίες αυτές. Δείκτης του αποτελέσματος των ενδυναμωτικών διαδικασιών μπορεί να είναι η κριτική κατανόηση του κοινωνικοπολιτικού τους περιβάλλοντος, πράγμα που επέτρεψε τη συμμετοχή των απλών πολιτών με γνώσεις μόλις Δημοτικού σχολείου σε αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες (Perkins & Zimmerman, 1995: 570) στις οποίες μάλιστα η πλειοψηφία τους συμμετείχε για πρώτη φορά.

-Γιώργος: Δηλαδή βλέπεις ένα χωριό μόνο εκατό άνθρωποι με μορφωτικό επίπεδο ούτε Δημοτικού οι πιο πολλοί, να παλεύει με πράγματα που ίσως φαίνονται μικρά, όπως η χωματερή, αλλά για τους κατοίκους εκεί της περιοχής είναι σημαντικά γιατί έχει να κάνει με τις συνθήκες διαβίωσής τους. Βρέθηκε εκεί όλος ο κόσμος, δηλαδή ΟΛΟΣ πραγματικά, σε μια διαδικασία συλλογικότητας. Δηλαδή με ένα προεδρείο, να παίρνει ένας-ένας το λόγο, να μιλάει, να ψηφίζει και ένοιωθαν το ειδικό βάρος της απόφασής τους. Ενώνονται μπαίνουν σε μία αίθουσα κι αρχίζουν και συζητάνε. Αρχίζουν και σηκώνουν το χέρι, ακόμα και αυτός που δεν είχε ποτέ μπει σε μια τέτοια διαδικασία σε χώρο που τον παρακολουθούν πολλοί.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ενδυνάμωση σε ατομικό και κοινοτικό επίπεδο, ως αποτέλεσμα διαδικασιών, όπως η μάθηση στην κοινότητα, μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση συνθηκών αλλαγής. Η συμμετοχή και η κοινή δράση αποτελούν σημαντικές παραμέτρους για την επίτευξη αυτού του στόχου. Μέσω της απόκτησης κυριότητας στη ζωή τους και την άσκηση ελέγχου στους πόρους και την εξουσία, τα ενδυναμωμένα άτομα εργάζονται και για τη βελτίωση του περιβάλλοντός τους. Έτσι και στη συγκεκριμένη περίπτωση της αντιμετώπισης ενός περιβαλλοντικού προβλήματος, αυτού της διαχείρισης των στερεών αποβλήτων, τα μέλη της μικρής αυτής κοινότητας λειτούργησαν συλλογικά, μεθοδικά και αποτελεσματικά. Το στοιχείο της ατομικής ενδυνάμωσης αναδεικνύεται, εκτός από τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων και από την προσωπική ερμηνεία και την περιγραφή της Δήμητρας, ενός μέλους της κοινότητας που «εκτίθεται» εκφέροντας το δικό της λόγο σε μεγάλο ακροατήριο, στο δημόσιο χώρο. Η κριτική κατανόηση του κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος από αυτούς τους απλούς πολίτες, ως αποτέλεσμα των περιγραφόμενων διαδικασιών, συνδέεται και με τη διαδικασία της μάθησης σε διαφορετικά επίπεδα..

Σημείωση: Τα ονόματα των προσώπων που αναφέρονται στο κείμενο, εκτός από αυτό του ερευνητή, δεν είναι τα πραγματικά.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε τον Καθηγητή του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κύριο Γιώργο Τσιμουρή για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του σχετικά με το περιεχόμενο και τη δομή του κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωργόπουλος, Α. (2014). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Ζητήματα ταυτότητας*. Αθήνα: Gutenberg

- Cornell Empowerment Group. (1989). Empowerment through family support. *Networking Bulletin: Empowerment and Family Support*, I(I),2_10.
- Dimitriou, A.; Hatzinikita, V.& Christidou, V. (2005). *Solid waste management: Greek citizens' knowledge and attitudes. Proceedings of the 9th Conference on Environmental Science and Technology* Rhodes island, Greece, 1-3 September
- Foucault, M. (2001) *Fearless speech*. (Josephb Pearson, ed.). Los Angeles: Semiotext
- Freire, P. (1974). *Education for critical consciousness*. New York: Continuum
- Freudenberg, N.& Steinsapir, C. (1991). Not in our backyards: The grassroots environmental movement. *Society and Natural Resources*. V. 4, pp. 235-245
- Hungerford, H., R.,& Volk, T., L. (1990) Changing Learner Behavior through Environmental Education, *The Journal of Environmental Education*, 21(3), σελ.8-21
- Liarakou, G., Kostelou, E.& Gavrilakis, C.(2011). Environmental volunteers: factors influencing their involvement in environmental action. *Environmental Education Research*.Vol. 17, No. 5, 651–673
- Ναυρίδης, Κ. (1994). *Κλινική κοινωνική ψυχολογία..* Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση
- Page & Czuba (1999) Empowerment.What is it? *Journal of extension*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.joe.org/joe/1999october/comm1.php>
- Πανταζής, Π. (2004). *Από τα υποκείμενα στο υποκείμενο: Η βιογραφική προσέγγιση στην ψυχοκοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Perkins,N. & Zimmerman,M.(1995). Empowerment Theory, Research and Application. *American Journal of Community Psychology*. Vol 23, No 5 (569-579).
- Potter,J. & Wetherell,M. (2009). *Λόγος και κοινωνική ψυχολογία. Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, 121-144.
- Scott, W.& Gough, S. (2008). Environmental Learning and Categories of Interest: Exploring Modes of Participation and Learning in a Conservation NGO in: Reid, A., Jensen, B. B., Nikel, J.& Simovska, V. (Ed.) *Participation and Learning Perspectives on Education and the Environment, Health and Sustainability*. Springer
- Thompson, P. (2002). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. Αθήνα: Πλέθρον
- Τσαλίκη, Ε. (2006). *Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση για περιβαλλοντική δράση των παιδιών που ολοκληρώνουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η περίπτωση του δάσους*. (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη
- Tsekos, C. Matthopoulos; D.(2008). Environmental news in Greece: evaluation of the way newspapers deal with environmental issues. *International Journal of Environmental Studies*,V. 65, No. 2, 209–218
- Φλογαΐτη, Ε. Λιαράκου, Γ. & Γαβριλάκης, Κ. (2013). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Ενηλίκων στο πλαίσιο της Κοινότητας. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*
- Zimmerman, M. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*. Volume 23, Number 5 (1995), 581-599
- Zimmerman, M.A. & Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control, and psychological empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 16, 725-750.